

Fahreddîn Er-Râzî Örneğinde Mü'minûn Sûresi'ndeki Hidayete Ulaştırıcı Fiiller

OSMAN ORAL^a

Öz

İman esaslarından gâye ve hikmet; hakikatın bilinmesi, düşünülmesi, inanılması, içselleştirilmesi ve davranış olarak yansımasıdır. Düşünce ve kalp alanından eylem ve hareket alanına çıkamamış iman, meyvesiz bir ağaca benzer. Kalpte mevcut iman ışığının hiç sönmeden parlaması ve giderek gücünü artırması ancak imanın göstergesi fiillerle mümkündür. Allah, Mü'minûn sûresinde bazı fiilleri özgür iradeleriyle gerçekleştirenlerin huzur ve mutlulukla dünya hayatını yaşadıkdan sonra ahirette de Firdevs adlı cennetlere gireceklerini vadetmektedir. Bu sûrede bir yandan imanın tezâhürü olan fiilleri yapan mü'minlere dünya ve ahirette saadet içinde olacağı va'd edilirken diğer yandan amel ile imanı bir sayan Haricî yaklaşım ile fiillerin imanla hiçbir ilişkisi olmadığını savunan Cehmî görüşler eleştirilmektedir. Bu makalede büyük düşünür ve âlim Fahreddîn er-Râzî'nin (ö.606/1210) Mü'minûn sûresi'ndeki imanın tezâhürü hidayete ulaştırıcı fiiller hakkında görüşleri ve konuyla ilgili bazı itikadî problemlere çözüm önerileri incelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Fahreddîn er-Râzî, İman tezâhürü, Fiiller, Hidayet

In the sample Fahreddîn Al-Razi, Guided Leads to Behaviors Are in Mu'minun Surah Behaviors that Lead to Guidance

Abstract

Purpose of the principles of faith and wisdom; truth be known, be considered, to believe, as a reflection of internalization and behavior. The believe he didn't get out in the field of action and movement, from the area

^a Dr., Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri Bölümü Emekli Öğretim Üyesi
[osman-oral@hotmail.com]

of your thoughts and heart, a fruit tree that is. The light of faith present in the heart of never flare is extinguished before, increasingly the growing power of Faith, you may be able to with the behavior of the indicator. God in Mu'minun Surah, some behaviors of their own free will are those who, after living the life of peace and joy with the world, the life of heaven that they want to promise named Firdevs in the hereafter. This in Surah, engaging in conduct which is a manifestation of the faith believers, to that promise the world and in the Hereafter will be in bliss while would on the one hand by the behavior of the Harijia approach to faith to see, the faith of some who argued that behavior had nothing to do with Cahmiyya specs are have been criticized. This article opinions and suggestions for solutions to problems and theology are examined, about guided leads to Behaviors are the appearance of faith in mu'minun surah of Islamic scholar and thinker Fahreddîn al-Râzî (606/1210).

Key Words: Fahreddîn al-Razi, Appearance of faith, Behaviors, Guidance

Giriş

Kur'ân'da iyi fiilin gereklilik ve faydası, kötü davranışın zararı ve yanlışlığı üzerinde ısrarla durulmuş; mü'minler her fırsatta iman ve güzel davranışlara sevk edilmiştir. Bir davranışın dünya ve ahirette ecir ve sevap kaynağı olabilmesi için fiili işleyen kimsenin imanlı olması gerekmektedir.¹ Bu, iman ile amelin, bir bütünün ayrılmaz parçaları olduğu gerçeğinin bir sonucudur. İmân olmadan güzel davranışların hiçbir önemi olmadığı gibi, güzel davranışı olmayan bir imanın yararı da yoktur.

Mü'minûn sûresinde imanın nitelik ve delilleri gibi akâide ilişkin meseleler iman-amel ilişkisi bağlamında hidayete ulaştırıcı fiiller anlatılır. Sûrenin öncelikli konusu Allah'a iman edenlerin üstün nitelikleridir. Daha sonra her bir insanın anne karnındaki oluşum süreci, Hz. Nuh ile Hz. Musâ ve kardeşi Hz. Harun hakkında hikmetli bilgiler, tebliğlerinin ortak noktaları, nebilerin yolundan giden ümmetlerin ve onların yolundan sapanların özellikleri; ahiretteki acıklı durumları, pişmanlıkları ve karşılık bulmayacak istekleri hakkında açıklamalar yapılmaktadır. Sûre, "*Rabbim! Bağışla,*

¹ Bkz. İbrahim, 14/18; Nur, 24/39.

merhamet et, Sen merhamet edenlerin en hayırlısısın"² duâ cümlesiyle son bulmaktadır. Böylece sûre, samimi bir imana sahip olmakla birlikte imanın pratik bir yansıması olan her türlü güzel işin hayata geçirilmesine önem vererek dünya ve ahiret saadetinin iman ve iyi davranış yani salih amel uyumuna bağlı olduğuna işaret eder.

İmanın tezahürü fiilleri bahseden ilgili ayetlerin tefsirinde görüşlerini incelediğimiz Müslüman bilgin Fahreddîn er-Râzî (ö. 606/1210), 543/1149 yılında Rey'de doğmuş, Eş'arî âlimlerinden kelâm, Şafii âlimlerinden ise fıkıh ve usûl eğitimi almıştır. Verimli bir tahsil hayatı olan Râzî, *Fahreddîn er-Râzî* adıyla meşhur olmuştur.³ İslâmî ilimler alanında bir çok eser telif eden⁴ Râzî, 606/1210 yılında Herat şehrinde vefat etti.⁵ Nebilerle inkârcılar arasındaki akâide dair mücadeleleri konu edilen kelâm ilmi, "ilimlerin en şerefliisidir"⁶ diyen Râzî'den önce, kelim âlimleri kendilerinden önceki kelamcılarının metod ve anlayışlarından faydalanmışlar, Râzî ve onu izleyenler daha çok Farabî ve İbn Sîna gibi filozofları örnek alarak onların eserlerindeki görüşlerinden yararlanmışlardır. Felsefi bahisler ile mantığın önemini daha önce anlatan İbn Hazm (ö.456/1064) ile Müteahhirûn kelâm dönemini felsefe ile mantığı kelâmî meseleler arasına katarak başlatan Ebû Hâmid el-Gazâlî (ö.505/1111)'nin açtığı yolda Râzî, zirveye çıkıp kendine has kelâm sistemi kurduğu söylenir.⁷ Teologlar arasında mantık ilmini bir alet ilmi olmaktan çıkartıp bağımsız bir ilim dalı

² Mü'minûn, 23/118.

³ Bkz. Tâcuddîn es-Subki, *Tabakatu's-Şafiiyye*, y.y., Mısır, 1964, VIII/81; İbn Hallikan, *Vefeyâtü'l-A'yân*, y.y., Beyrut, 1977, IV/248; Ebu'l Hasan Muhammed İbnü'l-Esir, *el-Kamil fi'l-Tarih*, y.y., Kahire, 1966, XIII/55; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, y.y., İstanbul, 1941, II/1756.

⁴ Râzî, Akâid ve Kelâm, Fıkıh ve usûlü, Tefsir, Arap dili ve Edebiyatı, Felsefe ve Mantık, Astronomi, Tıp, Matematik gibi ilim dallarında eserler yazmıştır. Bkz. İbn Hallikan, *Vefeyâtü'l-A'yân*, IV,152; Subki, *Tabakatu's-Şafiiyye*, VIII, 81 vd; Süleyman Uludağ, *Fahrettin Râzî*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1991, s. 41 vd; Y.Şevki Yavuz, "*Fahreddîn er-Râzî*", DİA, cilt: 12, İstanbul, 1995, s. 89-95.

⁵ Râzî'nin Kerrâmilerce zehirleterek öldürüldüğü söylenir. Bir rivâyete göre, naaşına zarar verilmemesi vasiyetine uygun olarak Herat yakınlarındaki Muzdâhân köyüne gömülmüştür. Bkz.İbn Hallikan, *Vefeyâtü'l-A'yân*, IV/219; Diğer bir rivâyete göre Râzî'nin naaşı kendi evine gömülmüş, başka bir yere defnedilmiş gibi gösterilmiştir. İbnü'l-Kiftî, *Ihbârü'l-Ulemâ bi Ahkami'l-Hukema*, y.y., Kahire, trs., s. 190.

⁶ Bkz. F.Râzî, *el-Metâlibü'l-Âliye mine'l ilmi'l-İlahi*, Tahk: A.Hicâzî es-Sekka, y.y., Beyrut, 1987, I/37 vd.

⁷ Bkz. Uludağ, *Fahrettin Râzî*, s.71-72.

olarak kabul edenlerden biri de Râzî'dir.⁸ Onunla sünnî kelâm tamamen felsefe ile meczedildiğinden Râzî, kelamcı filozofların ilki oldu. Bundan dolayı Râzî'den sonraki döneme “*Felsefe ile Memzuc Kelam Dönemi*” ismi verildi.⁹

Tefsir ilminde büyük öneme sahip Râzî'nin bu alanda “*Mefatihü'l-Gayb*” adlı eseri ün kazanmıştır. Bu eserde Râzî, âyetleri tefsir ederken kelâmî açıdan birçok mezhebin görüşlerini ele alarak karşıt görüşleri âyetlerle te'vil eder. Yaşadığı dönem itibarıyla mu'tezilî ve şii görüşleri yerine göre kabul veya tenkit eder. Bundan dolayı onun *Mefatihü'l-Gayb* adlı eseri tefsir'de önemli olduğu kadar kelam ilmi açısından da önemli bir kaynak eserdir.¹⁰ Bu bağlamda İslamî öğretinin inanç sistemini rasyonel yorumlamaya tabi tutarak kelâm ve felsefe geleneğinde büyük bir öneme hâiz olan Râzî'nin iman-amel ilişkisi konusunda özellikle Mü'minûn Sûresi'nin ilk on âyetinde bize önemli bir teorik temel sunması mümkündür.

A. Mü'minûn Sûresi'nde İmânın Tezâhürü Hidayete Ulaştırıcı Fiiller

Mekke döneminin sonlarında nâzil olan mü'minûn sûresi, 118 âyettir. Sûre, “*Mü'minler mutlaka kurtuluşa erecektir*” âyetiyle başlamasından dolayı “mü'minûn” olarak isimlendirilmiştir.¹¹ Hz. Peygamber; “*bana on âyet indi ki, kim hakkını vererek (içtenlikle inanarak) onları okursa veya kim bunları yerine getirirse cennete girer*”¹² rivâyetinde Mü'minûn sûresi'nin ilk on âyetini imanın tezâhürü cennete götüren ameller sınıfında saymıştır.

Râzî, Allah bu sûrenin ilk on âyetinde huzur ve mutluluk hikmetlerini yani insanlığın dünya ve ahiret felâhı için hikmet ve lütuf olarak yedi fiil ve özellik sunulduğunu söylemektedir. Bunlar, imanla birlikte ibâdet ve ahlâk kuralları, kullar arası ilişkilerde Allah'ın emrettiği pratikleri uygulamak sûretiyle fert ve sosyal hayatın huzurunu sağlamak ve ebedî hayatın mutluluğuna ulaşmaktır. Kişinin dînî ve ahlâkî yükümlülüklerini

⁸ İbn Haldun, *Mukaddime*, haz.Süleyman Uludağ, İstanbul, 1983, III/1140-1141.

⁹ Bkz. Bekir Topaloğlu, *Kelâm İlmi*, Damla Yayınları, İstanbul, 1985, s. 29-30.

¹⁰ Bkz. Lütfullah Cebeci, “*Mefatihü'l-Gayb*”, DİA, cilt: 28, s. 348 vd.

¹¹ Bkz. M.Kâmil Yaşaroğlu, “*Mü'minûn Sûresi*”, DİA, cilt: 31, s.560.

¹² Müslim, *es-Sahih*, Çağrı Yay., İstanbul, 1981, İman 8; Buharî, *el-Camiu's-Sahih*, Çağrı Yay., İstanbul, 1981, İman 34; Tirmizî, *es-Sünen*, Çağrı Yay., İstanbul, 1981, Tefsir 23.

yerine getirmesinin sonucunda dünyada elde edeceği başarı ve mutlulukla ahirette ulaşacağı ebedî kurtuluş ve saadet muhakkaktır.¹³ Böylece Allah, kullarına dünya ve ahiret mutluluğunu sağlayacak hidayet¹⁴ yolunu göstermektedir. Bu yedi özellik ilgili sûrenin ayetlerinde şu şekilde işlenmiştir.

1. Kalbin Tasdiki ve Fiili Olarak İmân

Mü'minûn sûresinde birinci fiil ve özellik; “*Muhakkakki inananlar yani mü'minler felâha erdiler*”¹⁵ ayetinde belirtildiği gibi “iman”dır. Râzî, ayetteki felâh kavramını, dünya ahiret mutluluğu ve kişinin istediğine kavuşması anlamında anlar. Kişi, aşağıda sayılan bu fiilleri yaparsa dünya ve ahirette umduklarına nâil olup korktuklarından emin olarak felâha yani kurtuluşa erer. Cümlede fiilen başına gelen (فَلَا) ifadesi, “şek ve şüphe asla olmayan bir halde” demektir. Yani bu fiilleri yapanlar şek ve şüpheyeye yer olmaksızın kesinlikle kurtulmuş bir halde saadet içinde olacaklardır.¹⁶

Râzî'ye göre iman, kalbin tasdikinden ibarettir ve kalbin fiilidir. Eğer Haricilerin iddia ettiği gibi amel imandan bir cüz, ameli yapmayan kafir olsaydı ya da Cehmiyye'nin dediği gibi iman Allah, peygamber ve ondan gelen bütün haberler konusunda kişide kesin bir bilginin meydana gelmesi, inkâr ise bu bilginin teşekkül etmemesi olsaydı Allah birçok âyette iman edenler için cennete ileten fiilleri zikretmezdi.¹⁷ Bir yerde de Râzî iman; Hz. Peygamber'in getirdiği zorunlu olarak bilinen her nesneye inanmak şeklinde tarif eder. Mu'tezile, buna muhalefetle, imanı taatlara şamil saydığını, selef onun kalb ile tasdik, dil ile ikrar ve azalarla amel olduğu görüşünde olduklarını da belirtir.¹⁸ Râzî'ye göre, bu tür anlayışların delilleri tutarsızdır. Çünkü Allah bir çok âyette iman edenlerin üstüne “vav” harfi ile atıf yaparak iman ile amelin ayrı ayrı şeyler olduğunu

¹³ Bkz. Fahreddîn er-Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, Darü'l-Fikr, Beyrut, 1981, XXIII/77.

¹⁴ Hidayet; dünya ve ahiret mutluluğunu sağlayacak yolu gösterme anlamında dîni literatürde çok kullanılan bir kavramdır.

¹⁵ Mü'minûn, 23/1.

¹⁶ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, XXIII/77-8 vd.

¹⁷ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, II/27 vd; *Mealimu Usuli'd-Din*, (Çev. Nadim Macit), İslâm İnancının Ana Konuları, İhtar Yay., Erzurum, 1996, s.124.

¹⁸ Bkz. Râzî, *el-Muhassalu'l-Efkâri'l-Mütekaddimîn ve'l-Müteahhirîn mine'l-Ulemâ ve'l-Hukemâ ve'l-Mütekellimîn*, (Çev.H.Atay), Ankara Üniv. ilahiyat Fak. Yay., Ankara, 1978, s. 243.

açıklamaktadır.¹⁹ İradî bir fiil olmayınca kişiyi küfürle suçlamak da bu tür düşüncelerin mantikî bir sonucu olmaktadır. Râzî'ye göre tasdik'in yeri kalptir, iman ise kalbin fiili ile gerçekleşir. İkrârın mahalli ise dil olduğundan bu da dilin fiili ile olur. Azaların fiili de davranıştır. O halde iman kalpte tasdik, dilde ikrâr ile vücut bulur. Kalb ile dil doğru olursa gerçek iman ortaya çıkar. Eğer kalpte küfür olup dilde ikrâr ile iman ettiğini söylerse, nifak/münâfiklik olur. Kalbinde iman olduğunu dil ile ikrâr edip şahadet ederse o zaman mü'min olduğu anlaşılır, sosyal hayatta kişi Müslüman muamelesi görür. Râzî, *“Eğer kalben tasdik ve lisanen ikrâr meydana gelmişse, bu ikrâr da zorla değil, ihtiyarî olarak tezahür etmiş ise bunun sahibi ittîfakla mü'mindir”*²⁰ diyerek imanın özgür irade, şuurlu bir şekilde olmasının önemine işaret ederek imanın ruh, amelin kalıp olduğuna vurgu yapar. Kemâl ise iman ve amelin birlikteliğiyle ancak olabilir.²¹

Râzî'ye göre kişinin felâhı için imanın önemi ayetlerle açıkça bildirilmektedir. Şöyle ki; *“Birbirinize bağırdığınız gibi, Nebi'ye yüksek sesle bağırmayın; yoksa siz farkına varmadan iyi fiilleriniz boşa gidiyor”*²²; *“Âyetlerimizi ve ahirete kavuşmayı yalan sayan kimselerin amelleri boşa gitmiştir”*²³; *“Ey iman edenler! Allah'a ve ahiret gününe inanmadığı halde malını gösteriş için harcayan kimse gibi, başa kakmak ve incitmek sûretiyle, yaptığınız iyi davranışlarınızı boşa çıkarmayın”*²⁴; *“Ey iman edenler! Allah'a itaat edin, Peygamber'e itaat edin. İşlerinizi boşa çıkarmayın”*²⁵; *“Allahın meşiclerini ancak Allah'a ve ahiret gününe iman edenler imar ederler.”*²⁶ *“İmân eden ve sonra da güzel amel işleyenler..”*²⁷ Bu bağlamda Râzî'ye göre amellerin kabul edilmesinin şartı, imandır.²⁸

Yine Râzî'ye göre imanın, kişiyi güzel davranışlara sevk etmesi gerekirken sadece dille *“inandım”* demek, imanın göstergesi olarak yeterli

¹⁹ Bkz. Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, II/27 vd.

²⁰ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, II/28 vd.

²¹ Bkz. Râzî, *İsmetü'l-Enbiya*, tahk. M.Hicazi, Mektebetü'l-Hancı, Kahire, 1986, s.68; *Mefatihü'l-Gayb*, XIII/61 vd.

²² Hucurat, 49/2.

²³ Araf, 7/147.

²⁴ Bakara, 2/264.

²⁵ Muhammed, 47/33.

²⁶ Tevbe, 9/18.

²⁷ Bakara, 2/25, Maide, 5/93, Kehf, 18/30.

²⁸ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, XXIX/37-8 vd.

olmamaktadır. Kalpte olan tasdikî davranışlara yansımaları yani imanın sosyal hayatta tezahürleri bulunması beklenir. Râzî, Hz. Peygamber'in Allah inancı ile yolda insanlara eziyet veren herhangi bir şeyi kaldırıp atmaya birleştirdiğini²⁹ ve her ikisini de imanın kemâl şubeleri içinde zikrettiğinden bu iki kutup arasında meydana gelebilecek her anlamlı iş, insanlığın yararına olan her davranış imanın göstergesi olup Allah katında makbul davranış olarak dışa yansımış olmaktadır. Buna göre; doğruluk, dürüstlük, emanete riayet etmek, ahde vefa göstermek, ya hayır konuşmak ya da susmak, komşuya iyilik etmek, misafire ikram etmek, iyilikten yana olmak ve kötülüğe karşı tavır almak gibi nice güzel hasletler, Hz. Peygamber'in dilinde, hep gönüldeki iman dışa yansımaları ve Allah'a yakınlık³⁰ yani rahmet vesilesi olarak zikredilmiştir. Burada belki de sadece fizikî anlamda yollarda, insanlara eziyet veren bir taşı yahut dikenini kaldırıp atmak değil; mecazî manada insanın hakka, hakikate, doğruya giden yoldaki engellerini kaldırmak da kastedilmiş de olabilir. Bu manada yol kesme ve engelin en kötüsü, insanın Allah ve Rasulüne, doğruya, güzele, hakka ve hakikate giden yolunu kesmek ve engellemektir. Yol açmanın en güzel çeşidi de insanın, hakka, hidâyete ve güzele giden yolunu açmak ve bu yoldaki engelleri ortadan kaldırmaktır. Râzî'ye göre iman eden kişi iyilikleri işleyen ve kötülükleri terk eden kimsedir. Kişinin davranışları bu, ya kalbin fiili olur, bu da, “onlar iman ediyorlar” sözünün ifade ettiği gibidir. Veya uzuvların fiili olur. Râzî'nin düşüncesinde uzuvların fiillerinin esasları ise namaz, zekât ve sadakadır.³¹ O, bunun hikmetini şöyle açıklamaktadır: “İmanın tezâhürü ibâdetler, ya bedenî olur, bunların en üstünü namaz, malî olur, bunun en faziletlisi zekâttır. İşte bu sebepten ötürü Hz. Peygamber namazı, “dinin direği”, zekâtı ise “İslâm'ın köprüsü” diye adlandırmıştır.”³²

²⁹ Bkz. Müslim, İmân 12.

³⁰ Râzî'ye göre “Biz ona şah damarından daha yakınız” Kaf, 50/16 ile “Kim bana bir karış yaklaşır ben ona bir arşın yaklaşırım...kim bana yürüyerek gelirse ben ona koşarak gelirim” İbn Hanbel, Müsned, III/40. vb. nasslardaki ifadelerde Allah'ın yaklaşması ve yakınlaşmasından maksad, rahetinin kula yaklaşması ve yaklaşmasıdır. Kişi yaptığı fiillerle Allah'ın ecrine ve rahmetine yakınlaşmaktadır. Bkz. Râzî, *Esasü't-Takdis fi İlmî'l-Kelâm*, (çev. İbrahim Coşkun), İz Yay, İstanbul, 2014, s.124.

³¹ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, II/29 vd.

³² Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, II/28-29 vd.

Yüce Allah birçok âyette dünya ve ahirette mutluluğunun reçetesinin “iman” olduğunu vurgular.³³ Hz. Peygamber de “*kalbinde zerre kadar iman olan ateşe girmez*”³⁴; “*Şirke bulaşmadan iman ile Allah’a kavuşan kurtulur*”³⁵ diyerek imanın önemini her fırsatta dile getirir. Râzî’ye göre ne zaman âyetlerde iman zikredilirse onun üzerine davranışlar atfedilmiş, atf ile atfedilenlerin ayrı ayrı şeyler olduğu da ayan beyan açıktır. Râzî, şirk koşmadan iman üzere ölenler, ahirette şefaât ve Allah tarafından affedilmesi mümkün olduğunu söyler.³⁶

2. Kalbin Bir Fiili Olarak İbâdetlerde Huşû

Mü’minûn sûresinde Allah, huzur, mutluluk ve kurtuluşa ermeyi murad edenlere ikinci fiil olarak: “*Onlar salatlarında yani duâ ve namazlarında huşû içindedirler*”³⁷ buyurmaktadır. Râzî, burada “salât” kelimesine “namaz” manasını verir ve diğer ibâdetlerde olduğu gibi namazda da huşûnun önemini anlatır. Huşû, kalbin fiilidir. Bu fiil; Allah’a duyulan saygının gereği olarak başta namaz olmak üzere ibâdetlerin edası sırasında sükûnet ve tevazû içinde bulunma anlamındadır. Huşûyu bazıları *korkmak*, *ürpermek* gibi kalbi fiillerden sayarken bazıları da hareket etmeme, sağa sola dönmeme gibi uzuvlarla alâkalı fiillerden kabul edilebilir. Râzî, kendi kanaatinin ise her ikisi olduğu yönünde olduğunu belirtir. Huşû ile ibâdet, Allah karşısında duyulan saygı ve tazimden dolayı her türlü benlik iddiasını terk ederek O’na boyun eğme ve bunun hareketlere yansıyan imanın bir tezahürüdür. Yine Râzî, Allah’ın “*Gafillerden olma*”³⁸; “*... ne dediğinizi bilmedikçe*”³⁹ emirleriyle ibâdetlerin ne dediğini bilmeden gafilce yapılmasını istemediğini, Hz. Peygamber’in “*Namazda duran nice kimse vardır ki, onun bu durmasından eline geçen pay, yorgunluktur*”; “*Kulun kaldığı namazından elde ettiği şey, sadece namazda huşûnun şuurunda olduğu anların sevabı yazılır*”⁴⁰ gibi rivâyetleri delil getiren Râzî,⁴¹ huşû

³³ Bkz. Bakara, 2/62, 82; Nisa, 4/57; Yunus, 10/64; Rum, 30/15.

³⁴ Bkz. Tirmizi, Cehennem 10.

³⁵ Buhari, Tevhid 33; Müslim, İman 153.

³⁶ Râzî, *Mealim*, s.122.

³⁷ Bkz. Mü’minûn, 23/2.

³⁸ Araf, 7/205.

³⁹ Nisa, 4/43.

⁴⁰ Bkz. İbn Hanbel, *Müsned*, II/373-4.

⁴¹ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, XXIII/78 vd.

fiilinin ibâdetlerin kabul olmasında önemli bir yeri olduğunu söyler. Huşû'nun zıddı olan ucb ve kibir ibâdetleri yok eder. Râzî'ye göre ucb ve kibir, helâk sebeplerindendir.⁴²

Râzî, Gazâlî'nin namazdaki huşûun önemine işaret ettiğini, “*Namaz kılan kimse rabbi ile gizli konuşur*”⁴³ hadisini namazın özü ve esası olan zikrin Allah ile konuşma anlamına geldiğini, gaflet içinde kelimeleri ve harfleri telaffuz etmenin ise Allah ile konuşma sayılamayacağını kanaatinde olduğunu belirtir ve şöyle der: “*Âyet ve duâların anlamı düşünülmediği sürece kalp de gaflet içinde olacaktır. Bu sebeple namazda huşû olmayınca namaz sırt ve başın hareketinden, vücudun eğilip doğrulmasından ibaret kalacaktır.*”⁴⁴

Râzî, namaz ibâdetinde olduğu gibi insan, zekâtını gaflet içinde verdiğinde, zekâtın elde edilmek istenen şeylerden sadece kişinin, mala karşı olan düşkünlüğünü kırması ve fakiri zenginleştirmesi tahakkuk edeceğini; oruç da, nefî kuvvetleri ezeceğini, Allah'ın düşmanı olan hevâ ve hevesin hücumunu kıracağını belirtir. Râzî, burada diğer ibâdetlerde huşû olmayınca kişi gafil olmakla beraber, maksatların yine de hasıl olacağını söyler. Meselâ hac da, birtakım zor fiilleri ihtiva etmektedir. Hac'da kalb ister hazır olsun, isterse olmasın, hac ibâdetinde kendisiyle imtihanın tahakkuk ettiği bir nevi mücahede bulunmaktadır, der. Râzî, namaza gelince, namazda sadece zikir, kıraat, rükû, sücûd, kıyam ve kuûd bulunduğunu, zikir, kişinin Allah'a karşı yakarışı olup bu münacattan kastedilen, onun ya tam münacat olmasıdır veya sırf o harfler ve seslerdir. Bu ikinci kısmın fasit olduğunda şüphe yoktur. Çünkü dili, anlamsız, saçma sapan şeylerle kımıldatmada sahil bir maksad aranmaz. Böylece, bundan maksadın münacat olduğu sabit olduğundan bu münacatın da ancak, dilin kalbteki yalvarış ve yakarışı ifade etmesi, onu ortaya koymasıyla tahakkuk edebileceğidir. Dolayısıyla Râzî'ye göre, kalb, bu ifadenin anlamından gafil

⁴² Bkz. Râzî, *İsmetü'l-Enbiya*, s.112; Kalbinde zerre kadar ucb ve kibir olanın cennete giremeyeceği rivayetlerde gelmiştir. Bkz. Müslim, İman 147; Ebu Hanife, ucb ve riya için: “*Herhangi bir amele riya karıştığı zaman, o amelin ecrini yok eder. Keza ucb da böyledir*” demektedir. Ebu Hanife, *el-Fıkhü'l-Ekber*, İmam-ı Azam'ın Beş Eseri, (Çev.M.Öz), Marmara Üniv. İlahiyat Fakültesi Yay., İstanbul, 1995, s.12 vd.

⁴³ Buhârî, Mevakit 8; Salat 33.

⁴⁴ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, XXIII/78 vd.

ise "*Bizi, sırât-ı müstakime ilet*"⁴⁵ ifadesiyle hangi talepte bulunabilir? diyerek⁴⁶ namazdaki huşûnun önemine dikkat çekmektedir. Râzî, fakihlerin, cemaatle veya tek başına namazın sonundaki selamı verirken yanında olanlara mı, yanında olmayanlara mı yahut her ikisine de mi selama niyetlenir şeklinde kimlere selam vereceklerinde ihtilaf ettiklerini söyler. Râzî, namazın sonundaki selam verilmesi inceleme konusu olduğuna göre huşû için namazın içindeki tekbir ve duâların manasını düşünmeye elbette daha çok ihtiyaç olduğu anlaşılmış olur, diyerek aklî delil sunmaktadır.⁴⁷

Râzî'ye göre namazda huşûnun öneminden dolayı bazı âlimlerin onu namazın şartı kabul ettiklerini bazılarının ise, irade dışı yönlerinin bulunduğunu, kazanılmasının belli bir terbiye sürecini gerektirdiği, her Müslümanın namaz esnasında kalp huzurunu sürekli korumasının mümkün olmadığından hareketle huşû fiilinin namazın şartlarından değil kemâlini sağlayan sünnetlerinden olduğunu söylediklerini belirtir. Râzî, "*Bize göre namazda kalbin huzuru, namazın câiz oluşunun yeterliliğinin şartı değil, kabulünün şartıdır*" der. O, bu konuda tam olarak şöyle demektedir:

"Yeterlilikten kastımız; namazın kazasının gerekmemesidir. Kabulden kastımız ise, namaz için mükâfatın tahakkuk etmesidir. Hâlbuki fakihler o namazın, mükâfatının tahakkukunu değil, yeterli olup olmayışını incelerler. Bizim bundan maksadımız ise mükâfat meselesidir. Bunun dünyadan bir örneği şudur: Birisi senden bir elbise ödünç alsa, sonra onu güzel bir şekilde geri verse, bu kimse sorumluluktan çıkmış ve övgüyü hak etmiş olur. Fakat aynı adam o elbiseyi seni hafife alarak sana fırlatıp atsa, bu da sorumluluktan çıkmış olur. Ama övgüyü değil zemmi hak etmiş olur. Tıpkı bunun gibi, bir kimse ibâdetini, ta'zim ve huşû ile yerine getirse, hem farzı yerine getirmiş, hem mükâfata müstehak olmuş olur. Fakat ibâdetlerini hafife alan kimse de görünüşte farzı yerine getirmiş olur, ama zemmi hak eder."⁴⁸

Hz. Peygamber "*Hiçbir Müslüman yoktur ki; farz bir namazın vakti geldiğinde o namazı güzelce bir abdest alarak huşû ile kılsın da büyük günah işlemedikçe o namaz ondan önceki günahlarına kefâret olmasın. Bu*

⁴⁵ Fatiha, 1/5.

⁴⁶ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, XXIII/79.

⁴⁷ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, XXIII/79.

⁴⁸ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, XXIII/79 vd.

*her zaman için böyledir*⁴⁹ diyerek huşû ile kılınan namazın mükâfatına işaret etmektedir.

Râzî, kelâmcıların namazda mutlaka kalb huzurunun bulunması gerektiği hususunda ittifak ettiklerini de söylemektedir. Huşû, Allah karşısında duyulan saygı ve tazimden dolayı her türlü benlik iddiasını terk ederek Allah'a boyun eğme ve bunun hareketlere yansıyan kalpteki tasdik fiilinin dıştaki tezahürüdür. Takvâ ehlinin ve kelâmcıların işi zorlaştığı ve dar tuttuğu eleştirilerini kabul etmeyen Râzî, Mü'minûn sûresindeki gibi dünya ve ahirette huzur ve mutluluk gibi mükafat isteyenlerin ibâdetlerinde irade ile olabilecek kalbin fiili huşûyu tercih etmelerinin daha uygun olduğu kanaatindedir.⁵⁰

3. Dilin ve Organların Bir Fiili; Boş Şeylerden Yüz Çevirmek

Mü'minûn sûresinde mü'minlerin özellikleri sayılırken üçüncü fiil olarak: "*Onlar boş söz ve işlerden yüz çevirirler*"⁵¹ buyrulmaktadır. Râzî, "lağv" kavramı içeriğinde her türlü haram ve mekruh işler ile insanın yapmaya mecbur olmadığı bazı mübah işlerle özdeşleştirerek konu hakkında başka fikirlerin de olduğunu zikreder. Bu tasnife göre lağv, bazen haram işler, bazen günah konuşmalardır, bazen de "*Allah, yeminlerinizdeki lağvden dolayı, sizi hesaba çekmez*"⁵² âyetindeki, yemin-i lağv⁵³ ifadesinde olduğu gibi "yapılması mecbur olmayan mübah işler anlamında kullanılır.

Râzî, "*O kâfirler şöyle dediler: Kur'an-ı dinlemeyin. O'nun hakkında lağviyyat (manasız yaygaralar ve gürültü) yapın...*"⁵⁴ âyetindeki kullanımında lağvın manasız, yaygara ve gürültü anlamına geleceğini söyler. Lağv, cennette lağv/yalan söz işitmezler âyetlerinde⁵⁵ olduğunu gibi yalan söz manasının da verilebileceğini belirtir. Dolayısıyla yalan, hurafe, bätül,

⁴⁹ Müslim, Taharet 7.

⁵⁰ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, XXIII/79 vd.

⁵¹ Bkz. Mü'minûn, 23/3.

⁵² Bakara, 2/225.

⁵³ Yemin-i lağv; yanlışlıkla veya doğru zanıyla yalan yere yapılan yemindir. Veya konuşma sırasından yemin kasdı olmaksızın bir kimsenin borcunu ödemediği halde ödediğini zannederek "vallahî ödedim" diye yemin etmesi gibi hataen yaptığı yemin çeşididir. Bu çeşit yeminden dolayı yemin sebebine keffâret gerekmemektedir. Bkz. Bakara 2/225; Mâide 5/89.

⁵⁴ Fussilet, 41/26.

⁵⁵ Bkz. Vakıa, 56/25; Gaşiye, 88/11.

yanlış, çirkinlik dolu faydasız sözler lağvıdır. Allah, mü'minlerin boş ve kötü lağv/lakırtı ve sözle rastladıkları zaman şerefli bir şekilde yüz çevirip geçmelerini istemektedir.⁵⁶

Râzî'ye göre lağv, söz veya fiil olsun önemsiz ve ahlâken seviyesiz kabul edilen işlerin terk edilmesi anlamına, "Lağv" den yüz çevirmek ise abes işleri yapmamak, bunlardan hoşlanmamak ve bunları yapanlarla dost olmamakla mümkündür. Bu bağlamda Allah, mü'minleri, "namazlarında huşûlu olan kimseler" diye vasıflandırmanın hemen arkasından onları, "*lağviyattân yüz çevirenler*" olarak tanımlamıştır.⁵⁷

Kur'ân'da insanların başıboş, abes yaratılmadığı anlatılırken ahireti olmayan bir dünya hayatının mânasız, abes olduğu, yerin ve göklerin boşuna yaratılmadığı ve insanların başıboş bırakılmadığı ifade edilir. Her şeyin bir hikmet ve gâyeye bağlı bulunduğu ve hiçbir şeyin tesadüfi, abes olmadığı açıklanır. Kur'ân, devamlı olarak insanları varlıktaki sebep-sonuç ilişkileri üzerinde düşünmeye, ilâhî hikmetleri anlamaya davet eder; hayatın bir gâye ve anlamı bulunduğunu açıklarken bütünüyle varlığın bir hikmeti olduğuna dikkat eder.⁵⁸ Allah insanı, abesle iştigâl, oyun ve eğlence olsun diye değil, aksine bir hikmet ve amaç için yaratmıştır.⁵⁹

4. Mal ve Kazancın Arındırılması; Zekât

Mü'minûn sûresinde dördüncü fiil olarak, "*Onlar zekât vermek, madden ve manen huzur bulmak için çalışanlardır*"⁶⁰ buyrulur. Râzî, zekât ile ilgili iki görüşü verir. Birincisi; zekât, övgüye değer ve beğenilen her iş hakkında kullanılır. Örneğin, "*Tezekkî eden/nefsini temizleyen, hiç şüphesiz felâha ermiştir*"⁶¹ ve "*Nefsinizi temize çıkarmayın/tezkiye etmeyin*"⁶² âyetlerinde olduğu gibi maldan çıkarılıp verilene de zekât denilmesi, zekatın temizleme manasından dolaydır. Bu anlamıyla zekât nefisleri günahtan temizlemektedir. Allah "*Onların mallarından zekât al ki, bununla kendilerini*

⁵⁶ Bkz. Furkân, 25/72.

⁵⁷ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, XXIII/80.

⁵⁸ Bkz. Mü'minûn, 23/115; Enbiyâ, 21/16; Sâd, 38/27, Kıyâmet, 75/36; Gâşiye, 88/17-21.

⁵⁹ Bkz. Bakara, 2/30; En'âm, 6/165; Yûnus, 10/73; Neml, 27/62; Fâtır, 35/39; Sâd, 38/26.

⁶⁰ Bkz. Mü'minûn, 23/4.

⁶¹ A'la, 87/14.

⁶² Necm, 53/32.

temizlemiş, o mallarını bereketlendirmiş olasın"⁶³ diyerek bu temizlenmenin içeriği anlatılır. Buna göre zekât kavramıyla, mükellefin zekâtı verilecek mallardan zekat payının ayrılıp fakire verilmesi gereken miktar kastedilir. Râzî'ye göre bu anlamıyla zekâtta beşerî duygu ve arzuların arınmaya tabi tutulması ve ayıklanma işlemi mevcuttur. Dolayısıyla zekâtla nefis ve mal temizlenmektedir.⁶⁴ Zekât kavramının ikinci manasıyla âlimler özellikle mallardan verilmesi farz olan miktar yani bildiğimiz zekâtı kastetmişlerdir. Bu, daha doğrudur. Çünkü bu kelime, şeriat örfünde, bu manada kullanılır. Zekât vermekle hem mallar faziletlenir ve bereketlenir, hem de Allah günahların bazısını da bağışlar.⁶⁵

Râzî, "Allah Kur'an'da, namaz ile zekâtı hep birlikte zikrettiği halde bu âyette niçin, ikisininin arasını, "Onlar, boş ve faydasız şeylerden yüz çeviricidir" ifadesi ile ayırmıştır" denilirse "boş ve faydasız şeylerden yüz çevirmek, namazın tamamlayıcısı olan hususlardan olduğu içindir" der.⁶⁶ Râzî'ye göre zekât, zenginin malını fakirin hakkından temizlediği gibi, kalbini de cimrilikten temizleyerek günahlardan arındırır.⁶⁷

5. Bazı İnsanî Değerlerin Korunması; Haysiyet ve Namus

Mü'minûn sûresinde Allah, huzur, mutluluk ve kurtuluşa eren mü'minlere beşinci fiil olarak: "*Onlar ırz ve namuslarını muhafaza ederler*"⁶⁸ buyurarak ırz ve namus gibi haysiyetin korunmasını emretmektedir. Râzî, sorularla bu emri açıklamaya çalışır. Birinci soruya göre âyette niçin "an" harf-i ceri değil "alâ" harf-i ceri kullanılmıştır? Râzî, bu hususta Zemahşerî'ye referansla şu üç izahı verir. Birinci yaklaşıma göre bu ifade "hal" yerinde olup, "zevceleri üzerine veli ve kâim olanlar" takdirindedir. Bu, tıpkı, "Falanca, falanca kadına hâkimdir" demen gibidir. Arapların, "Falan kadın, falancanın nikâhı altındadır" şeklindeki sözleri de bu manadadır. Bundan ötürü kadına mecazen firâş/döşek adı verilmiştir. Bu durumda âyetin manası, "Onlar, evlenmeleri ve cariyelerden odalık edinmeleri hâli müstesna, diğer bütün gayr-i meşru hallerden ırzlarını

⁶³ Tevbe, 9/103.

⁶⁴ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, XXIII/81.

⁶⁵ Bkz. Bakara, 2/271.

⁶⁶ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, XXIII/81.

⁶⁷ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, XXIII/81.

⁶⁸ Bkz. Mü'minûn, 23/5.

korurlar" şeklindedir. İkincisi; "bu", ifadesinden anlaşılan mahzûf bir şeyle alakalıdır. Buna göre sanki, "Onlar, zevceleri dışında yaptıkları münasebetlerden dolayı kınanırlar "yani" kendilerine helâl kılınmışların dışındaki her türlü cinsî münasebetten ötürü kınanırlar. Ancak bu helâl olanlardan dolayı kınanamazlar, denilir. Üçüncüsü de alâ harf-i cerrinin mutaallakı, hâfızûn kelimesidir. Yani "Onlar, ancak zevcelerine devam ederler" manasındadır.⁶⁹

Râzî, bu âyet mut'a nikâhının haram olduğuna delâlet eder mi? sorusunu sorar ve Şiâ'nın benimsediği süreli nikâhın da bu âyet kapsamında olduğunu belirtir. O'na göre mut'a ile kişinin eşi sayılmadığından helâl olmaması gerekir. Râzî miras âyetinde⁷⁰ mut'a ile eşe miras olmadığına göre o kadının, adamın gerçek zevcesi olmadığı ortadadır, der. Dolayısıyla eğer o onun zevcesi olmuş olsaydı, aralarında bu miras söz konusu olurdu. Râzî, mut'a ile alınan kadının erkeğin gerçek zevcesi olmadığı sabit olduğuna göre bu âyetten dolayı mut'anın helâl olmaması gerekir, demektedir.⁷¹ Razi'ye göre Câhiliyyede olan süreli nikâh mut'a, içki ve faizin yasaklandığı gibi mut'a da İslâm'da yasaklanmıştır.⁷²

Râzî, kişinin hanımı ve cariyesinden, hayız ve iddet gibi hallerinde; yine cariyesini başkasıyla evlendirdiğinde, iddet halinde iken, onlardan cinsel istifadenin de haram olduğunu söyler. Ebû Hanîfe'ye göre, olumsuz bir cümleden yapılan istisna, her zaman olumlu mana ifade etmediğini nakleden Râzî, bu yaklaşımla konuyu açıklar. "*Temizlik/abdest olmadan namaz olmaz*"⁷³ ve "*Kızın velisi olmadan, nikâh olmaz*"⁷⁴ rivâyetlerini delil getiren Ebû Hanîfe, sırf abdestin bulunması, namaz kılınmış olması için yeterli bir sebep olmadığı gibi; velinin bulunmasını da nikâhın tamamlanmış olması için yeter neden saymaz. Bu hadislerdeki istisna, hükmedilen şeyi değil, hükmü istisna etmektir.⁷⁵ Râzî'ye bu, deliller ile tahsis olunan/sınırlanan, genel bir ifadedir. Dolayısıyla âyetteki bu umûmîlik, tahsis edildiği noktaların dışında, geçerliliğini sürdürmektedir. Buna göre,

⁶⁹ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, XXIII/81.

⁷⁰ Nisa, 4/12.

⁷¹ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, X/50 vd.

⁷² Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, XXIII/81.

⁷³ Ebû Dâvud, Tahâret 48; Tirmizî, Tahâret 20.

⁷⁴ Buhari, Nikâh 36, Vudû 2; Ebu Davud, Nikâh 19.

⁷⁵ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, XXIII/82.

ayette "zevcelerine ve elleri altında mâlik olduklarına karşı müstesna"⁷⁶ şeklindeki ifade, "Bu ikisi hariç, onların dışındaki herkesten ırzlarını korumaları gerekir" manasına olması daha uygundur. Râzî, Allah'ın "*Şüphesiz yok ki onlar haddi aşanlardır*"⁷⁷ ifadesini "Onlar haddi aşmada, en uç, en aşırı noktaya varmışlardır" şeklinde anlar.⁷⁸

Allah "*Mü'min erkekler gözlerini sakınsınlar ve ırzlarını korusunlar...Mü'min kadınlara da gözlerini sakınsınlar, ırzlarını korusunlar*"⁷⁹ buyurarak inanan erkek ve kadınların ırz ve namuslarını korumalarını istemektedir.⁸⁰ Hz. Peygamber, evlenmenin gözleri haramdan koruyup iffet ve namusu daha çok muhafaza ettiğini bildirmiş,⁸¹ "*Kim bana, dil ve namusu konusunda güvence verirse, ben de ona cennet için kefil olurum*"⁸² diyerek, cennet ve saadete ulaşmada söz ve namusun önemine değinmiştir. Aynı şekilde "*Cehennem şehvet perdesiyle örtülmüştür. Oraya şehvetlerle girilir. Cennet de nefsin hoşlanmadığı ibâdetlerle korunmuştur*"⁸³ diyerek de cennet misalî saadeti elde etmek isteyenlere şehvetleri helâl çizgisinin dışına taşırmayıp haddi aşmamaları konusunda ümmetini uyarmaktadır. Şehvete tabi olmak, akıl ile değil nefis ile hareket etmektir. Râzî, haram olan zinânın, âlemin harâb olmasına yol açan ve neseb bozukluklarını kapsadığı gibi daha birçok mutsuzluk kaynağı olması sebebiyle Allah helâl yollar dışındaki cinsel haddi aşmalardan kullarını "*yaklaşmayınız*"⁸⁴ diyerek de uyarmaktadır.⁸⁵ "*Günahın açığını da gizlisini de bırakın! Çünkü günah işleyenler, yaptıklarının cezasını mutlaka çekeceklerdir.*"⁸⁶; "*Başınıza gelen herhangi bir musibet, kendi ellerinizle işledikleriniz yüzündendir*"⁸⁷ gibi ayetlerde kullar uyarılmaktadır. Allah'ın yasakladıklarını işlemek dünya ve ahirette cezası mutlaka olmaktadır.

⁷⁶ Mü'minûn, 23/6.

⁷⁷ Mü'minûn, 23/7.

⁷⁸ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, XXIII/82.

⁷⁹ Nur, 24/30-31.

⁸⁰ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, XXIII/202 vd.

⁸¹ Bkz. Buhârî, Nikâh 2; Müslim, Nikâh 1.

⁸² Buhârî, Rikak 23.

⁸³ Buhârî, İsti'zan 103, Rikak 2, Müslim, Cennet 1, Ebûd Davud, Sünnet 21.

⁸⁴ İsrâ, 17/32.

⁸⁵ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, XX/197.

⁸⁶ En'am, 6/120.

⁸⁷ Şura, 42/30.

Râzî'ye göre huzur, mutluluk ve kurtuluşa eren mü'minlerin niteliği de ırz, namus ve haysiyeti koruma fiilini yapabilme olmaktadır.

6. Sorumluluk Bilinci: Emânete Riayet Etmek ve Ahde Vefâ

Mü'minûn sûresinde Allah, huzur, mutluluk ve kurtuluşa eren mü'minlere altıncı fiil olarak, “*Onlar emanetlerine ve ahitlere yani verdikleri sözlere riâyet ederler*”⁸⁸ buyurur. Râzî'ye göre fert ve toplum hayatında imanın tezâhürü ve huzurun kaynağı emanetlere riâyettir. Güvenilen ve üzerinde anlaşılan şeye emanet ve ahd denildiğini söyleyen Râzî, Allah'ın “*Allah size emanetleri ehline vermenizi emrediyor*”⁸⁹ ve “*Emânetlerinize hainlik etmeyin*”⁹⁰ ayetlerinin de bu gerçeği ifade ettiğini söyler. Mü'min olduğuna söz veren ona güvenilip havale edilen ibâdetler de emanetlerdendir. O halde, bütün ibâdetler, emanet sözüne dâhildir.⁹¹

Râzî'ye göre ahd, insanın, kendisini Rabbine yaklaştıracak şeyler hususunda yapmayı taahhüt ettiği ve Allah'ın emrettiği şeylerdir. Yine O'na göre “riâyetskâr”, bir şeyi korumak ve ıslah için, ona devam eden, vela üzerinde duran manasında “sürünün raisi/çobanı” ve “halkın râîsi” ifadeleri de bu anlamdadır. Dolayısıyla üzerinde emanet olanlara ve verdiklerini sözleri koruyanlar, dünya ve ahirette saadeti elde etmiş olurlar. Râzî'ye göre diğer varlıklar adına halife sıfatıyla yaratılan insanın vazifesi, dağların kabul etmediği kulluk ve halifelîği yerine getirmek, Allah'ın kutsî isimlerinin nakışlarından olan bu sanat eserlerini ve yaratılış hikmetlerini anlamak, idrak etmek, diğer varlıklar adına şükretmek kulluk ve ibâdet yapmaktır.⁹² Râzî'ye göre imanın tezâhürü huzur, mutluluk ve kurtuluşa eren mü'minlerin niteliği de emanetlerine ve ahitlere/verdikleri sözlere riâyettir. Bir başka deyişle emanete riayet emriyle sorumluluk bilinci oluşan kişinin kurtuluşun

⁸⁸ Bkz. Mü'minûn, 23/8.

⁸⁹ Nisa, 4/58.

⁹⁰ Enfal, 8/27.

⁹¹ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, XXIII/82, 84.

⁹² Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, XXIII/82; “*Şüphesiz biz emaneti göklere, yere ve dağlara teklif ettik de onlar onu yüklenmek istemediler, ondan çekindiler. Onu insan yükledi*” Ahzab, 33/72; “*Eğer biz, bu Kur'an'ı bir dağa indirseydik, elbette sen onu Allah korkusundan başını eğerek parça parça olmuş görürdün*” Haşr, 59/21.âyetleri insanın bu sorumluluğunu ifade etmektedir.

gerçekleşmesi yolunda kullara ait haklara riâyet etmesinin önemi beyan edilmektedir.⁹³

7. Namazı Muhafaza; Sabırla Namaza Devam Etme

Mü'minûn sûresinde Allah, huzur, mutluluk ve kurtuluşa ulaşmak isteyen mü'minlere yedinci fiil olarak: “*Onlar namazlarını da titizlikle muhafaza ederler yani korurlar*”⁹⁴ buyurmaktadır. Râzî'ye göre bu âyetle Allah namazla ilgili ifadeyi ikinci kez söylemekle ibâdete verilen değeri gösterir. Râzî, namazda huşû ve namazı korumak, birbirinden farklıdır, der. O'na göre huşû, namaz kılan kimsenin namazı edâ esnasında takındığı bir sıfat olurken, namazı muhafaza ise, namaz kılanın onu hakkıyla yerine getirmede olduğu de olabilen bir durumdur. Râzî, namazın ikame ve muhafaza edilmesinden maksadın, namazın farzları, sünnetleri ve adablarında hiçbir eksiklik olmadan, tadil-i erkanla ve elden geldiğince devamlı kılmak ve namaza devam etmekten ibaret olduğunu söyler. Allah “*Onlar, namazlarını koruyanlardır*”⁹⁵; “*Onlar, namazlarına devam edenlerdir*”⁹⁶ âyetlerinin de işaret ettiği gibi Râzî, belki de buradaki "mahafaza" ile kastedilen, namazın vakti, temizliği gibi şartlarını ve rükünlerini hakkıyla yerine getirmek ve tastamam ibâdeti devamlı yapmanın kastedilmiş olabileceğidir.⁹⁷ İbâdet ve sabretmek sûretiyle nefsiyle mücadele eden insan, nefsi ile lezzetleri ve şehvetleri isteyip istemekle de cihâd yapmaktadır. Sabır ve namaz ile Allah'tan yardım istemek kulun görevidir.⁹⁸ Allah sabır ve namaz ile saygıdan kalbi ürperenler dışında herkese zor ve ağır gelen bir görevi saadeti isteyen kulların yapmasını istemektedir.⁹⁹ Hz. Peygamber ümmetine namazın kılınış biçimlerini ayrıntılarıyla göstererek,¹⁰⁰ “*kul ile küfür arasındaki sınır namazı terk etmektir*”¹⁰¹ demiştir. Demek oluyor ki namaz, içteki imanı koruyan, günahlardan arındıran, kişinin kendisiyle ve toplumla barışık olmasını sağlayıp cennete ehil hale getiren bir ibâdet çeşididir.

⁹³ Bkz. Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, XXIII/82.

⁹⁴ Bkz. Mü'minûn, 23/9.

⁹⁵ Meâric, 70/34.

⁹⁶ Meâric, 70/23.

⁹⁷ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, II/22.

⁹⁸ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, II/51 vd.

⁹⁹ Bkz. Bakara, 2/45.

¹⁰⁰ Buhârî, Ezân 18; Dârimî, *es-Sünen*, Çağrı Yay., İstanbul, 1981, Salât, 42.

¹⁰¹ Tirmizi, İmân 9, Ebû Davud, Sünnet 15.

Dolayısıyla namaz, amellerin en faziletlisi,¹⁰² meskenlerin¹⁰³ ve gözlerin nuru,¹⁰⁴ günahlara keffâret,¹⁰⁵ cennetin anahtarı,¹⁰⁶ imanın belirgin işâreti ve dinin de direğidir.¹⁰⁷ İbâdetlere Allah'ın ihtiyacı olmadığı kulun ihtiyacı olduğu bu şekilde ibâdetlerini hakkıyla muhafaza eden, sabırla namaz ve duâya devam eden kişinin sanki bir âdeti hâline gelen ibâdetleri onun kurtuluşuna vesile olmaktadır.¹⁰⁸

Allah, bu yedi fiili tamamını sayınca "*işte onlar, vâris olanların tâ kendileridir. Onlar Firdevs cennetine vâris olacaklardır*"¹⁰⁹ buyurarak imanın tezâhürü fiilleri yapanların ebedî cennete hak edeceğinin sözünü vermektedir. Kur'ân'da geçen Firdevs,¹¹⁰ içinde her türlü ağacın, özellikle üzüm bağlarının bulunduğu büyük bahçe ve en yüce cennetin adıdır.¹¹¹ Râzî'ye göre mü'minlerin gireceği cennet olan Firdevs, Habeş dilindeki cennetin kullanışıdır. Kavramın Rumca olduğunu da söyleyenler vardır. Hz. Peygamber'in: "*Firdevs Rahman Allah'ın sarayıdır, onda nehirler ve ağaçlar vardır*"; "*Allah'tan Firdevsi isteyiniz. Çünkü o, cennetlerin en yücesidir*"¹¹² diye Firdevs cennetini açıklamıştır.¹¹³

Râzî, Allah mü'minlerden canlarını ve mallarını Cennet karşılığında satın alması ile¹¹⁴ ona varis olma arasında ne fark olduğu sorusuna birkaç şekilde cevap verilebileceğini söyler. Allah her bir mükellef için, isyan etmeleri halinde cehennemde, itaat etmeleri halinde cennette hak edecekleri yerler hazırlamış ve bunlara ayrı ayrı işaret etmiştir. Mükelleflerden kimi iman edip, kimi inkâr edince, inkâr edenlerin cennetteki yerleri, iman edenlere geçmiş gibi olur. Böylece, onların cehenneme varışları, bu kimselerin ölümü gibi olur. Râzî, bu açıdan Firdevs'in miras diye ad verilmesinin mümkün olduğunu belirtir. Allah'ın O mü'min için takdir ettiği

¹⁰² Buhârî, Mevâkît 5, Müslim, İmân 85, Ebû Dâvûd, Salât 426, Tirmizî, Salât 170.

¹⁰³ Tirmizî, Tahâret 3.

¹⁰⁴ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, Beyrut, trs., III/128.

¹⁰⁵ Müslim, Tahâret 14; Tirmizî, Mevâkît 46.

¹⁰⁶ Tirmizî, Tahâret, 3-4.

¹⁰⁷ Tirmizî, İmân, 8; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V/231,233.

¹⁰⁸ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, XXIII/82.

¹⁰⁹ Bkz. Mü'minûn, 23/10-11.

¹¹⁰ Bkz. Kehf 18/107; Mü'minûn 23/11.

¹¹¹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, "firdvs" madd.

¹¹² Buhârî, Tevhid, 22; Müslim, İmare, 46.

¹¹³ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, XXIII/83.

¹¹⁴ Bkz. Tevbe, 9/111.

o makam ve mevkinin aynısını; itaat etmesi halinde, kâfir için de bir makam ve mevki kılması imkânsız değildir. Çünkü bu, bu durumda o makam ve mevkilere bir ilave demektir. Dolayısıyla o kâfir iman ettiği takdirde, bu makam ve mevki ona geçer. Bir diğer açıklama ile Râzî, cennetin o mü'minlere, hesabsız ve sınırsız sunulması, tıpkı malın vâris olana geçmesine benzer.¹¹⁵

(الْفُرْدَوْسَ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ) âyetiyle Allah Firdevs cennetine gireceklerin orada ebedî kalacaklarını bildirmektedir. Mükâfat ve ceza mekânı olan cennet ile cehennemın kıyâmet sonrası varlığı hususunda İslâm âlimleri hemfikir iken; cennet ve cehennemın halihazırdaki mevcudiyeti ve ebediyeti konuları tartışmalıdır. Âlimlerin çoğu cennet ile cehennemın halihazırda mevcut olduğunu kabul ederken, Cehmiyye, Mu'tezile ve Haricilerden bir grup, bunların kıyâmetin vuku bulmasından sonra yaratılacağını iddia etmektedirler.¹¹⁶ Bir diğer tartışma konusu da cennet nimetleri ile cehennem azabının devamlı olup olmaması yani “*hulûd*” meselesidir. Çünkü insanın fitratında olan sonsuzluk düşüncesi, ebedîlik arzusu onu epeyce meşgul etmiş ve bu alanda araştırma yapmaya sevk etmiştir.¹¹⁷ Hikmet açısından ebediyet yetkinlik, fenâ da eksiklik olarak kabul edilir. Huld, uzun süreli, süreklilik, devamlılık ve ebediliktir.¹¹⁸ Âlimler arasında -Cehm b. Safvân (ö.128/745)¹¹⁹ ile Ebû'l-Huzeyl el-Allâf (ö.235/849)¹²⁰ hariç- Cennetin ve Cennet ehlinin ebediyeti konusunda görüş birliği vardır. Râzî, âyetlerde geçen “huld” kelimesinin tefsirinde Cennet ile Cehennemın ve içindekilerin fanî olduğunu ileri süren Cehmiyye'yi reddettiğini belirtir.¹²¹ Râzî,

¹¹⁵ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, XXIII/83.

¹¹⁶ Bkz. Ebû'l-Muîn en-Nesefî, *Bahru'l-Kelâm fî Akâid-i Ehli'l-İslâm*, terc. Cemil Akpınar, y.y, Konya,1977, s. 140, 158; İbn Hazm, *el-Fasl fî'l-Milel ve'l-Ehvâ ve'n-Nihal*, Beyrut, trs., IV, 141 vd; Ebû'l-Hasan el-Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve İhtilâfî'l-Musallîn*, thk.M.Abdülhamîd, Kahire, 1389/1969, I/475; Saduddin et-Taftazânî, *Şerhul-Makasid*, tahk: A.Umeyre, S.Musa Şeref, Alemü'l-Kütüb, Beyrut,1998, II/218; Kâdî Abdulcebbar, *el-Muğni fî Ebvabi't-Tevhidi ve'l-Adl*, y.y., Kahire, 1965, XI/432-433.

¹¹⁷ Bkz. Bakara, 2/35; Tâhâ, 20/120; Mehmet Aydın, *Din Felsefesi*, DEÜ Yay, İzmir, 1990, s. 190; Süleyman Toprak, *Âhirete İmân*, DİB Yay, Ankara, 2015, s.9.

¹¹⁸ İsfahânî, *el-Müfredât fî Garibi'l- Kur'an*, “hld” mad; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, “huld” madd.

¹¹⁹ İlk kelâmcılardan ve Cehmiyye fırkasının kurucusu Ebû Muhriz Cehm b. Safvân es-Semerkandî et-Tirmizî'dir. (ö.128/745)

¹²⁰ Ebû'l-Hüzeyl Muhammed b. el-Hüzeyl b. Abdillâh el-Allâf el-Abdî el-Basrî (ö. 235/849) Basra ekolünün kurucusu Mu'tezilî âlimdir.

¹²¹ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, XXIII/83.

“Mü’minûn sûresinin başı ve sonu, Arş’ın hazinelerindedir. Kim, onun ilk üç âyetiyle amel eder, son dört âyetinden va’zu nasihat alırsa, şüphesiz o kimse necâta ve felâha erer” sözüyle Mü’minûn sûresini bitirmektedir.

Sonuç

Allah, Mü’minûn sûresinde bazı fiilleri özgür iradeleriyle yapanların huzur ve mutlulukla dünya hayatını yaşadktan sonra ahirette de Firdevs adlı cennetlere gireceklerini ve orada ebedî kalacaklarını haber vermektedir. Bu sûrede bir yandan imanın tezâhürü olan fiilleri yapan mü’minlere dünya ve ahirette saadet içinde olacağı va’d edilirken bir yandan da amel ile imanı bir sayan Haricî ve Mu’tezilî düşüncelerle fiillerin imanla hiçbir ilişkisi olmadığını savunan Cehmî görüşleri eleştirmek mümkündür. İslâm teolojisinde ağırlıklı konu edilen amel-iman ilişkisi konusunda soruna Râzî’nin önemli ve belirleyici tespitleri bulunmaktadır. O’nun ileri sürdüğü kalbin ameli tezine göre Hz. Peygamber’in getirdiği dinen inanılması zorunlu konuları gönlünden tasdik eden bir mü’min teklife riayet konusunda noksanlıkları yani ilahî emir ve yasaklara riâyette eksiklikleri bulunan mü’min kurtuluşa erebilecektir.

Râzî, Haricîlerin, namaz, zekât ve oruç gibi fiilleri imandan saydıklarını; Cehmiyye gibi anlayışların ise sadece Allah’ı bilmeyi imandan saydıklarını eleştirir. Eğer iddia edildiği gibi amel imandan bir cüz olsaydı veya ameli olmayan kâfir olsaydı ya da Cehmiyye’nin dediği gibi iman marifetullah konusunda bir bilginin meydana gelmesi, inkâr ise bu bilginin teşekkül etmemesi olsaydı Allah birçok âyette iman edenler için cennete ileten iman tezâhürü fiillerinden bahsedilmezdi.

İmânla ilgili hususları, nitelikleri ve delilleri anlatan Mü’minûn sûresinde iman-amel ilişkisi özetlenirken, kullara hidayete ileten fiiller de sunulur, kişinin özgür iradesiyle bu fiilleri yapması istenir. Sûrenin öncelikli konusu Allah’a iman edenlerin üstün nitelikleridir. İman olmadan yapılan fiillerin de Allah katında bir değeri olmadığı anlaşılmaktadır. Râzî’ye göre kişi, sûrede sayılan bu yedi fiili yaparsa dünya ve ahirette umduğuna nâil olup korktuklarından emin felâha yani kurtuluşa ermiş olacaktır. Böylece Allah kullarına hidayet yolunu da göstermektedir. Râzî bu fiillerin;

1-Kalbin tasdiki ve fiili olarak iman,

- 2- Kalbin bir fiili olarak ibâdetlerde huşû,
- 3-Dilin ve organların bir fiili; boş şeylerden yüz çevirmek,
- 4- Mal ve kazancın arındırılması; zekât,
- 5- Bazı insanî değerlerin korunması; haysiyet ve namus,
- 6- Sorumluluk bilinci; emanete riâyet etmek ve ahde vefâ,
- 7- Namazı muhafaza; sabırla namaza devam etme gibi sayılan bu

fiillerin kişiyi dünya ve ahirette saadete ulaştırıcı iman tezâhürü kurtuluş fiilleri olduğunu söylemektedir. Bunları hakkıyla yapabilenler, dünyada huzur ve mutlulukla dolu bir hayat yaşadığı gibi ahirette de Yüce Allah bu fiilleri yapan kullarını en yüce ve güzel cennet Firdevs'e ulaştıracağını vadetmektedir.

Kaynakça

- Aydın, Mehmet, *Din Felsefesi*, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir, 1990.
- Buhârî, Muhammed İbn İsmail, *el-Camiu's-sahih*, Çağrı yayınları, İstanbul, 1981.
- Cebeci, Lutfullah, "Mefatihü'l-Gayb", cilt: 28, DİA, İstanbul, 2003.
- Darimî, Abdullah İbn Abdurrahman, es-Sünen, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1981.
- Ebû Hanîfe, Numan b. Sabit, *el-Fıkhü'l-Ekber, İmam-ı Azam'ın Beş Eseri*, (Çev. Mustafa Öz), Marmara Üniv. İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1995.
- Eş'arî, Ebû'l-Hasan, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve İhtilâfü'l-Musallîn*, thk. M. Abdülhamîd, Kahire, 1389/1969.
- İsfahanî, Ragıb, *Mu'cemu Müfredatı Elfazi'l-Kur'ân*, Daru'l-Fikr, Beyrut, 1992.
- İbn Haldûn, Ebû Zeyd Abdurrahman b. Muhammed, *Mukaddime*, haz.Süleyman Uludağ, y.y., İstanbul, 1983.
- İbn Hallikan, Ebû'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrahim b. Ebî Bekr, *Vefeyâtü'l-A'yân*, y.y., Beyrut, 1977.
- İbn Hanbel, Ahmed, el-Müsned, y.y., Beyrut, trs.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd, *el-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehvâ ve'n-Nihal*, y.y., Beyrut, trs.

- İbnü'l-Esir, Ebû'l-Hasen Muhammed, *el-Kamil fi't-Tarih*, yy. Kahire, 1966.
- İbnü'l-Kıftî, Ebû'l-Hasen Cemâlüddîn Ali b. Yusuf b. İbrahim b. Abdilvâhid eş-Şeybânî, *İhbârü'l-Ulemâ bi Ahkami'l-Hukema*, y.y., Kahire, trs.
- Kâdı Abdulcebbâr, *el-Muğni fi Ebvabi't-Tevhidi ve'l-Adl*, y.y., Kahire, 1965.
- Kâtip Çelebi, Hacı Halife, *Keşfu'z-Zunûn*, y.y., İstanbul, 1941.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyin el-Kuşeyri, *es-Sahih*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1981.
- Nesefî, Ebû'l-Muîn, *Bahru'l-Kelâm fi Akâid-i Ehli'l-İslâm*, (Trc. C. Akpınar), y.y, Konya, 1977.
- Râzî, Fahreddîn, *el-Muhassalu'l-Efkâri'l-Mütekaddimîn ve'l-Müteahhirîn*, (Çev. H. Atay), Ankara Üniv. İlahiyat Fakültesi Yay., Ankara, 1978.
- _____, *Mefatihü'l-Gayb*, Darü'l-Fikr, Beyrut, 1981.
- _____, *İsmetü'l-Enbiya*, thk: M.Hicazi, Mektebetü'l-Hancı, Kahire, 1986.
- _____, *el-Metâlibü'l-Âliye mine'l ilmi'l-İlahi*, thk. A.Hicâzî es-Sekka, y.y., Beyrut, 1987.
- _____, *Mealimu Usuli'd-Din*, Çev. Nadim Macit, İslâm İnancının Ana Konuları, İhtar Yay., Erzurum, 1996.
- _____, *Esasu't-Takdis fi İlmi'l-Kelâm*, (Çev.İbrahim Coşkun), İz Yayıncılık, İstanbul, 2004.
- Subkî, Tacuddin, *Tabakatu's-Şafiyye*, y.y., Mısır, 1964.
- Taftazanî, Saduddin, *Şerhul-Makasid*, thk: A.Umeyre, S.Musa Şeref, Alemü'l-Kütüb, Beyrut, 1998.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre, *es-Sünen*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1981.
- Topaloğlu, Bekir, *Kelam İlmi*, Damla Yayınları, İstanbul, 1995.
- Toprak, Süleyman, *Ahirete İman*, DİB Yay, Ankara, 2015.
- Uludağ, Süleyman, *Fahrettin Râzî*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1991.
- Yaşaroğlu, M.Kâmil, “*Mü'minûn Sûresi*”, DİA, cilt: 31, İstanbul, 2006.
- Yavuz, Yusuf Şevki, “*Fahreddîn er-Râzî*”, DİA, Cilt: 12, İstanbul, 1995.